

ANADOLU SELÇUKLU MİMARİSİNDE TAŞÇI İŞARETLERİ: İNCİR HANI ÖRNEĞİ*

*Ali Rıza BİLGİN***

Öz: Taşı yontan kişinin kimliğini belirten işaretler ve taşın kullanılacağı yeri gösteren işaretler olarak iki grup altında toplanan taşçı işaretlerinin Antik dönem ve Avrupa Orta Çağ mimarilerindeki kullanım amaçları kısmen de olsa aydınlatılmış ve yapıların inşa süreçlerine ilişkin önemli veriler sunabilecekleri kanıtlanmıştır. Anadolu Selçuklu dönemi mimarisinde de sıklıkla kullanıldığı anlaşılan taşçı işaretleri, dönem mimarisinin inşa sürecine ilişkin bilinmezlere ışık tutma potansiyeline sahip olmasına rağmen Anadolu Türk mimarisi literatüründe yeterli düzeyde yer bulamadığı için bilinmezliğini korumaktadır. Burdur'un Bucak ilçesinde bulunan ve II. Gıyaseddin Keyhusrev döneminin önemli yapılarından olan İncir Hanı da literatürde pek çok kez konu edinilmiş olmasına rağmen yapıda bulunan taşçı işaretleri, kayıt altına alınmamıştır. Yapılan bu çalışmada İncir Hanı dışında başka yapılarda da saha çalışmalarıyla kayıt altına alınan işaretler ile mevcut literatürde belgelenmiş taşçı işaretleri bir araya getirilmiş, İncir Hanı'ndaki taşçı işaretleriyle kıyaslanarak yapının inşa süreci ve Anadolu Türk mimarisinde taşçı işaretlerinin mahiyeti hakkında değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Anadolu Selçuklu Mimarisi, Taşçı İşaretleri, Kervansaray, Orta Çağ Mimarisi, II. Gıyaseddin Keyhusrev.

Stonecutters' Marks in Anatolian Seljuk Architecture: The Example of İncir Han

Abstract: Stonecutter's marks, divided into two groups, namely those indicating the identity of the person who carved the stone and those indicating the place where the stone was to be used, can provide important information about the construction process of buildings. Their use in ancient and European medieval architecture has been partially discussed. As Stonecutters' marks have been frequently used in Anatolian Seljuk architecture, they have the potential to shed light on the construction process of this period's architecture. However, they

* Atıf Bilgisi / Citation: Bilgin, A.R. (2024). Anadolu Selçuklu Mimarisinde Taşçı İşaretleri: İncir Hanı Örneği. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (41), 241-257.

Geliş ve Kabul Tarihleri / Date of Arrival and Acceptance: 26.01.2024 - 12.06.2024

Bu makale Turnitin benzerlik programı ile kontrol edilmiştir. / The article was checked with Turnitin.

Yazarlar aşağıdaki bilgilendirmeleri yapmaktadırlar / The authors provide the following information

Araştırma ve Yayın Etiği / Research and Publication Ethics: Bu çalışmada Committee on Publication Ethics (COPE) kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur.

Yazarların Katkı Oranı / Authors' Contribution Rate: Bu makale tek yazarlıdır.

Açıklama / Explanation: Bu makale 25-28 Ekim 2023 tarihlerinde Samsun'da gerçekleştirilen, 27. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulmuştur.

** Arş.Gör. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Isparta, Türkiye. E-posta: ali.bilgin@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1158-9151.

remain unknown because they have not received sufficient attention in the literature on Anatolian-Turkish architecture. For example, although İncir Khan, one of the most important buildings of the Gıyaseddin Keyhusrev II period, located in the Bucak district of Burdur, is discussed many times in the literature, the stonemason's marks found in the building have not been recorded. This paper makes a compilation of stonecutter marks recorded by field studies in other buildings and documented in the existing literature to compare with the stonemasonry marks in İncir Hanı in an effort to evaluate them in terms of the construction process of the building and the nature of stonemasonry marks in Anatolian Turkish architecture.

Keywords: Anatolian Seljuk Architecture, Stonecutters' Marks, Caravanserai, Medieval Architecture, Gıyaseddin Keyhusrev II.

Giriş

Antik Dönem ve Orta Çağ Avrupa mimarisinde bir yapının inşa süreciyle alakalı önemli bilgiler sunan taşçı işaretleri, taşın yerleştirileceği yeri göstermek ya da geldiği ocağı belirtmek amacıyla kazınmışlardır (Belle, 2001, ss. 212-216; Esquieu vd., 2007, ss. 347-351; Tyson, 1994, s. 4; Weber, 2014, ss. 83-84; 2015, ss. 314-315). Anadolu Türk mimarisinde de birçok yapıda görülen taşçı işaretleri, inşa sürecinin aydınlatılmasında -yazılı kaynakların sessiz kaldığı noktada- önemli bir rol oynayabilir. Özellikle Anadolu Selçuklu mimarisinde dikkati çekecek kadar çok sayıda tespit edilmiş olan taşçı işaretleri, sanat tarihinde üslup değerlendirmelerine bir kriter olarak katılabilir.

Anadolu Selçuklu dönemi yapılarındaki taşçı işaretleri, ilk olarak 19. ve 20. yüzyılın başlarında Anadolu'ya gelen Batılı seyyah ve araştırmacılar tarafından kayıt altına alınmıştır (Erdmann, 1961; Gabriel, 1931, 1934, 1940; Spratt ve Forbes, 1847). Anadolu Türk mimarisindeki taşçı işaretlerini sistematik bir şekilde kaydeden ilk araştırmacı, Albert Louis Gabriel'dir. Gabriel, İç Anadolu ve Doğu Anadolu'da yer alan on ilde yaptığı katalog çalışması esnasında incelediği yapılarda saptadığı taşçı işaretlerini de belgelemiştir. Gabriel'in ardından konuya dair sistematik bir çalışma yürüten ikinci araştırmacı, Kurt Erdmann'dır. Erdmann, Anadolu Selçuklu kervansaraylarını konu edindiği üç ciltlik eserinde, her bir kervansarayın katalog bilgisi kısmında yapıda tespit ettiği taşçı işaretlerini de kaydetmiştir. Doğrudan taşçı işaretlerini konu alan araştırmaların başında ise Mehmet Çayırdağ'ın "Kayseri'de Selçuklu ve Beylikler Devri Binalarında Bulunan Taşçı İşaretleri" başlıklı makalesi gelmektedir (Çayırdağ, 1982). Çayırdağ'ın, yapı monografisi yayınlarında da taşçı işaretlerine dikkat çektiği ve bunları belgelediği görülmektedir (Çayırdağ, 1980; 2000; Yurdakul ve Çayırdağ, 2007). 1995 yılında Zeki Sönmez "Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar" adlı kitabında, kendisinden önce diğer yayınlarda belgelenmiş taşçı işaretlerini bir tablo halinde derlemiştir (Sönmez, 1995). 2001 yılında Mustafa Kemal Şahin'in Tercan Mama

Hatun Külliyesi'ndeki taşçı işaretlerini konu alan makalesi ile Ömür Bakırer'in Anadolu Selçuklu dönemi yapılarındaki taşçı işaretlerine dikkati çektiği bildirisi, konuya doğrudan değinen diğer yayınlardır (Bakırer, 2002; Şahin, 2001). Şahin, Tercan Mama Hatun Külliyesi'ndeki işaretleri belgeleyerek bunları Anadolu'da Türk döneminde inşa edilmiş diğer yapılardaki işaretler ile kıyaslamıştır. İstatistikî bilgilere yer veren Şahin'in çalışması, Çayırdağ'dan sonra taşçı işaretleri konusuna önemli katkılar sunan ikinci çalışma olarak değerlendirilebilir. Bakırer ise daha önceki yayınlarda yer alan taşçı işaretlerini toplayarak Antik dönem ve Avrupa Orta Çağ mimarisindeki taşçı işaretleri ile birlikte değerlendiren bir kıyaslama yoluna gitmiş ve bu alanın daha detaylı çalışılması gerektiğini belirterek rehber niteliğinde literatür bazlı bir çalışma ortaya koymuştur. Aynı yıllarda gerçekleştirilen bir diğer yayın ise Demet Ulusoy Binan'a aittir (Binan, 2001). Taşçı işaretleri ile alakalı birden fazla yayını bulunan Binan, taşçı işaretlerinin tespiti ve tasnifine yönelik değerli katkılarda bulunmuştur (Binan, 2000a, 2000b, 2008; Binan ve Binan, 2009). Bu araştırmacıların yayınları dışında taşçı işaretlerini konu edinen yakın tarihli bir diğer çalışma, Resul Yelen'e aittir (Yelen, 2019b, 2019a). "Selçuklu Çağı Anadolu Mimarisinde Malzeme ve Teknik (Doğu ve Güneydoğu Anadolu)" başlıklı doktora tezinde katalogladığı yapıların bir kısmındaki taşçı işaretlerine de yer vermiştir. Ardından yayımladığı makalesinde İlhanlılar devrinde Ahlat'ta inşa edilmiş yapılarda tespit ettiği taşçı işaretlerini ele alan araştırmacı, bunları Türk boy damgaları ve daha önceki yayınlarda verilmiş işaretler ile karşılaştırmıştır (Yelen, 2019b). Taşçı işaretleri, yukarıda bahsi geçenler dışında, yapı monografisi türünden yayınlarda da dikkatli araştırmacılar tarafından kaydedilmiştir. Ancak bu yayınlarda asıl maksadı, taşçı işaretleri olmadığından üzerlerinde detaylı durulmamıştır (Acun, 1994; Baş, 2014; Erdemir, 2018; Ünal, 1976).

Çalışmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışma, "İncir Hanı'nda taşçı işaretleri yapının inşası hakkında ne fikir verebilir?" sorusu üzerine temellendirilmiştir. Bu bağlamda, Anadolu Selçuklu döneminde inşa edilmiş toplam 29 kervansaray bizzat incelenerek taşçı işaretleri belgelenmiş, bunun yanında bugüne kadar Anadolu Türk mimarisinde 102 yapıda (25'i incelenen yapılar ile aynı) taşçı işaretlerini belgeleyen yayınlardaki işaretler de dahil edilerek bir veri tabanı meydana getirilmiştir. Yapılan bu çalışmada da anılan veri tabanından faydalanılarak İncir Hanı örneği üzerinden taşçı işaretleri arasındaki ilişkiler ele alınacaktır. İncir Hanı inşa tarihi bilinen, kazı çalışması yapılmış ve geçirdiği onarımlar kayıt altına alınmış bir yapı olduğu için bu konuda örnek olarak seçilmiştir.

İncir Hanı'nın Mimari Tanıtımı

İncir Hanı, Burdur iline bağlı Bucak ilçesinin yaklaşık 3 km. kadar batısında bulunmaktadır. Kervansaray, Antalya-Isparta kervan yolunda; Evdir, Kırkgöz ve Susuz'dan sonra dördüncü handır (Ünal, 2007, ss. 305-306). Kervansaray ile ilişkili olduğu düşünülen bir hamam yapısı da yapının yaklaşık 200 m kuzeydoğusunda bulunmaktadır.

Yapıda, 1990-1993 ve 2000 ile 2013-2014 yıllarında müze başkanlığında kazı ve temizlik çalışmaları gerçekleştirilmiştir (Yıldırım, 2017, s. 237). Öncesinde Rahmi Hüseyin Ünal'ın bilimsel danışmanlığında yürütülen çalışmaları, 2013 yılından itibaren Şakir Çakmak ve Ertan Daş devam ettirmiştir (Çakmak, 2020; Ünal, 1993, 1996).

Kapalı bölüm taç kapısı üzerinde yer alan kitabeğe göre yapı, 1238-1239 (H. 636) yılında II. Gıyaseddin Keyhusrev tarafından inşa ettirilmiştir (Çakmak, 2020, s. 607; Duymaz, 1996, ss. 13-14; Erdmann, 1961, s. 110; Ünal, 2007, ss. 309-310; Yıldırım, 2017, s. 232). Yapının bulunduğu bölgenin 16. yüzyılda İncir ismiyle anıldığını ortaya koyan Rahmi Hüseyin Ünal, Zeki Arıkan'ın tespit ettiği 121 numaralı (H. 929) 1522 tarihli Tapu Tahrir Defterine atıfta bulunarak 10.000 akçelik getirisi olan *İncirlü Mezrası*'nın, 1200 akçelik gelirinin "Mukataa'yı bac-ı bazar-ı İncir" adına kaydedildiğini ve Kâtip Çelebi'nin de Hamid Livası kazaları arasında *İncir Pazarı*'ndan söz ettiğine değinerek kervansarayın bulunduğu bölgede bu isimle bir pazarın kurulduğunu belirtmektedir (Ünal, 2007, s. 318). 19. yüzyıla ait belgelerde de Hamid Sancağı'na bağlı kazalar arasında "İncir Pazarı" adı geçmektedir (Çakmak, 2020, s. 67). Bu veriler ışığında, Osmanlı döneminde hanın etrafında bir pazarın oluştuğu daha sonra da buranın bir kaza haline geldiği çıkarılabilir.

Kapalı birim ve avludan oluşan yapı, kuzey-güney aksındadır. Kareye yakın dikdörtgen kurgulu avlu, bunun kuzeyindeki yine dikdörtgen kurgulu kapalı birimden daha geniştir. Kareye yakın ölçülerdeki avlunun duvarları, doğu ve batı yönlerde köşelerde dahil dörder payanda ile desteklenmektedir¹. Batı ve güney cephedeki payandalar ile doğu cephesinin köşelerindeki payandalar, kare kesitli olup doğu cephenin ortasındaki iki payanda ise beşgen formludur. Kapalı mekân taç kapısı ile aynı eksende olduğu tespit edilen avlu taç kapısının giriş açıklığından sonra dikdörtgen bir eyvan bulunduğu anlaşılmıştır (Ünal, 1993, s. 403). 2000 yılında gerçekleştirilen kazılarda avlunun batısında bir revak dizisi olabileceğine dair veriler ortaya çıkmış, doğusunda ise sekiz adet hücre dizisinin bulunduğu kesinleşmiştir (Ünal, 2007, s. 313). Nitekim 2013-2014 yıllarında gerçekleştirilen çalışmalarda batı duvarı önünde bulunan muhtemel revak dizisini

¹ Batı cephe üzerindeki güneyden kuzeye doğru ikinci payandadan günümüzde herhangi bir iz bulunmasa da simetri gereği diğerleri ile aynı formda olduğu düşünülmektedir (Çakmak, 2020, s. 608; Yıldırım, 2017, s. 242).

taşıyan payelerden ikisinin temel izleri bulunmuş ancak devam ettirilen çalışmalarda diğer payelere ilişkin izlere rastlanılamamıştır. Çakmak, bu durumu hanın inşasının yarım kalmasıyla ilişkilendirmektedir (Çakmak, 2020, s. 610). Yapının kapalı bölüm taç kapısının iki yanında sonradan inşa edildiği anlaşılan kule benzeri mimari birimler bulunmaktadır. Yapının en erken tarihli görsellerinden olan Lanckoroński'nin gravüründe bu birimlerden biri, üzeri örtülü ve güneyinde kapısı olan bir barınak şeklinde tasvir edilmiştir (Lanckoroński, 1892, s. 187, Fig. 154.). Çakmak ise bu birimlerin yapının inşa faaliyetinin yarım kalmasından hemen sonra güvenlik amaçlı yapılmış olabileceği yönünde bir yorum getirmiştir (Çakmak, 2020, ss. 610-611).

Kervansarayın kapalı bölümünün batı cephesinde kare planlı payandalar yer alırken kuzeybatı ve kuzeydoğu köşeler ile doğu cephenin güneyindeki payandalar, dairesel formludur. Doğru cephenin kuzeyindeki ve kuzey cephedeki payandalar ise beşgen kurguludur. 1992 yılında yapıda bir restorasyon gerçekleştirilmek istenmiş ancak uygulayıcıların kuzey cephedeki taşları bilinçsizce sökmeleri nedeniyle çalışmalar, yarıda sonlandırılmıştır (Çakmak, 2020, s. 611; Ünal, 2007, s. 308, d.n. 15; Yıldırım, 2017, s. 237)².

Kapalı bölümün güney cephesinin ortasında yer alan taç kapısı, bezeme öğeleriyle Anadolu Selçuklu mimarisinde önemli bir konuma sahiptir. Üst kesimi günümüze ulaşamamış olan taç kapının kavsarası, istiridye kabuğu şeklinde düzenlenmiştir. Kavsara, kuşatma kemerinin üzengi noktalarına birbirine bakacak şekilde karşılıklı yerleştirilmiş -II. Gıyaseddin Keyhusrev 'in arması olan- Şîr ü Hûşîd kabartmaları, taç kapının en ilgi çekici öğeleridir. Kavsara kemerinin içerisinde hanın inşa tarihinin ve banisinin adının yazılı olduğu yapının asıl kitabesi yer alırken, giriş açıklığının sövesi üzerinde de mimar ya da yapıım organizasyonundan sorumlu olduğu düşünülen *katib'ül imare*³ unvanıyla Ebu'l Kerem bin Sâlar'ın isminin geçtiği diğer kitabe yer almaktadır (Çakmak, 2020, ss. 613-614).

Yapının kapalı bölümü, doğu batı doğrultusunda uzanan birbirine paralel yerleştirilmiş üzerleri sivri tonoz ile örtülü ve çift sıra sivri kemer dizisiyle ayrışan yedi sahnın ile bunları taç kapı ekseninde kesen ve daha yüksek tutulmuş çapraz sahnın oluşmaktadır. Çapraz sahnın ile dördüncü sahnının kesişim noktasında (hanın tam ortası) günümüze ulaşamamış bir kubbenin varlığına ilişkin izler görülebilmektedir. Merkezdeki çapraz tonozla her bir yan sahnın ayırımında destek kemeri atılmış olup bunların üzengi noktalarına profilli konsollar yerleştirilmiştir. Yan sahnınlarda ise destek kemerleri yoktur. Ancak en kuzeydeki sahnında konsol ve kemer taşının varlığı, kapalı birimde de tıpkı

² Yapının kuzey cephesinde bu müdahalenin izleri hala izlenebilmektedir.

³ Katip unvanına sahip kişilerin, Anadolu Selçuklu Devleti Divanında inşa işlerine bakan teşkilat görevlileri arasında bulunduğu bilinmektedir (Parla, 2002, s. 256).

avludaki gibi yarım kalmışlık olabileceğini akla getirmektedir. Nitekim Çakmak, 2014 yılında yürütülen çalışmalarda kapalı bölüm zeminini ve sekileri tespit etmek için yaptığı sondaj kazılarında sekilere rastlayamamış, bu durumun yapının avlu kesimi gibi kapalı bölümünün de yarım kalmış olabileceği ihtimalini akla getirdiğini belirtmiştir (Çakmak, 2020, s. 612). Yapının kapalı kısmındaki ilgi çekici noktalardan bir başkası ise güneybatı köşesindeki havuzdur. Bu havuzun yapının inşa tarihinden çok daha sonra yapıldığı, inşa tekniğinden ve yüksekliğinin günümüzdeki kot yüksekliğine göre ayarlanmış olmasından anlaşılmaktadır (Ekinci, 2015, s. 238).

İncir Hanı'nda Tespit Edilen Taşçı İşaretleri

İncir Hanı, muhtelif yayınlarda konu edilmesine rağmen yapıda bulunan taşçı işaretlerine değinilmemiştir (Çakmak, 2020; Duymaz, 1996; Erdmann, 1961; Ünal, 1993, 1996, 2007). 2022 yılında gerçekleştirdiğimiz ziyaretlerde, yapının avlu ve kapalı biriminde 34 farklı türde toplam 57 taşçı işareti tespit edilmiştir (Görsel 1, 2 ve 3)⁴. Görsel 3'te sunulan tabloda A, B ve C sütunlarında gösterilen işaretlerin bir defa (24 işaret) kullanılmış olduğu saptanmışken, D ve E sütunlarındaki işaretlerin beş, F sütunundaki işaretin dört, G, H, I, J ve K sütunlarındaki işaretlerin üç, L ve M sütunlarındaki işaretlerin ise iki defa tekrar ettiği tespit edilmiştir. İşaretlerin 35'i avluda, 15'i kapalı birimde, 5'i ise her iki kısımda da görülmektedir. Saptanan işaretlerin 46'sı duvarlarda, 11'i ise kemerlerde tespit edilmiştir. Kapalı birimin iç duvarlarında daha fazla işaret olma ihtimali yüksektir ancak günümüzde rutubetin getirdiği kireçlenme taşların üzerini büyük oranda kapattığı için saptanamamaktadır. Yapıda tespit edilen işaretler, heterojen bir dağılım göstermekte yalnızca tabloda F sütununda gösterilmiş olan “” işaret, kapalı birimin kuzeybatısındaki kemerlerde yoğunlaşmaktadır (Görsel 2).

İncir Hanı'nda tespit edilen taşçı işaretlerinin büyük bir çoğunluğu, 1220 ile 1250 yılları arasında inşa edilmiş yapılarda görülmekle birlikte 18. yüzyıla kadar uzanan bir skala söz konusudur (Grafik 1). Ancak, sözü edilen kronolojik skalada bulunan taşçı işaretlerini iki ayrı kümede toplamak mümkündür. Bunlardan ilki 35 taşçı işareti grubundan 13'ünü içine alan, 12. ve 13. yüzyıllarda inşa edilmiş yapılarda, daha detaylı bir kronolojik dağılımda ise 1230-1240 yılları arasında inşa edilmiş yapılarda fazlaca tespit edilen işaret gruplarından oluşmaktadır (Grafik 2). Diğer yandan 15 farklı türdeki işaret ise 12 ilâ 18. yüzyıllar arasında inşa edilmiş yapılarda tespit edilmiştir (Grafik 3)⁵. Bu istatistikî veri de

⁴ Ağzıkara Hanı'ndaki taşçı işaretlerini konu alan makalelerinde Binan ve Binan, kıyaslama yaptıkları tabloda İncir Hanı'ndan işaretlere de yer vermişlerdir (2009, s. 338, Res. 5.). Araştırmacıların tespit ettiği ancak tarafımızca saptanamayan tek işaret “” olmuştur.

⁵ Bu tabloya Binan ve Binan'ın tespit ettiği “” işaret de dahil edilmiştir.

detaylandırıldığında -tarihi bilinemeyen yapılardan dolayı- 13. yüzyıl ve 1230-1240 yılları arasında inşa edilmiş yapıların sayıca üstün olduğu görülmektedir. Bu iki küme dışında kalan yedi işaret ise İncir Hanı'na özgüdür. Taşçı işaretlerinin iller bazında tespit edildiği yapı sayılarında ise Kayseri'nin ön plana çıktığı görülmektedir.

İncir Hanı ile aynı taşçı işarete sahip yapılarda Aksaray Sultan Hanı 20 ortak işaret ile önde gelirken Ağzıkara Hanı 17, Horozlu ve Kırkgöz Hanları 15'er ortak taşçı işarete sahiptir. Yüksek oranda ortak taşçı işarete sahip olduğu yapılara bakıldığında ağırlıklı olarak İncir Hanı ile benzer plana sahip yapılar olduğu görülmektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Taşçı işaretlerini genel bir bakış açısıyla, taşı yontan kişinin kimliğini belirten işaretler ve taşın kullanılacağı yeri gösteren işaretler olarak iki grup altında toplamak mümkündür. Tamamlanamamasına rağmen azımsanmayacak sayıda taşçı işarete sahip olan İncir Hanı'ndaki işaretleri hem heterojen bir dağılım göstermeleri hem de çok çeşitli olmalarından dolayı sınıflandırmak güçtür. Antik Yunan dönemi eserlerinde örneği görülen yerleştirme işaretleri, genellikle alfanümerik karakterde ve duvar örgüsündeki dizilimlerinde devamlılık gösterir şeklindedir (Demirtaş, 2003, s. 19; Martin, 1966, s. 51; Weber, 2015, s. 314). İncir Hanı'ndaki işaretler arasında alfanümerik karakterde taşçı işaretleri bulunmaktadır. Fakat bunların konumlarında bir tutarlılık görülmediği için yerleştirme işareti olma ihtimalleri düşüktür.

Kullanım amaçları henüz bilinemese de bu işaretlerin kişi ya da gruplar tarafından yaptıkları işi gösteren birer nişane olarak kazındığı açıktır. Dolayısıyla bunların tamamına yakınının kimlik işareti olduğu ön kabulüyle, formlarına ve niceliklerine göre bir değerlendirme yapılarak kullanan kişi ya da kişiler hakkında bir fikir öne sürülebilir. İncir Hanı'nda tespit edilen işaretlerin çoğunlukla kervansaray ile eş zamanlı inşa edilmiş yapılarda görülüyor olması, inşa sürecinin merkezî bir teşkilat tarafından yürütüldüğünü akla getirmektedir⁶. Merkezden yapının inşası için atanan sorumlu kişi, yerelde bulduğu işçi ve ustaların işlerini ayırt edebilmek için taşçı işaretlerinden faydalanmış olmalıdır. Nitekim İncir Hanı ile yakın tarihlerde inşa edildiği düşünülen ve Antalya yönünde İncir Hanı'ndan sonraki durak olan Susuz Hanı'nda toplam yedi işaret tespit edilmiş, bunların da yalnızca üçünün İncir Hanı ile ortak olduğu görülmüştür. Her iki

⁶ Anadolu Selçuklu döneminde inşa faaliyetinin büyük bir çoğunluğunun hükümdar eliyle devlet tarafından yürütüldüğü de göz önünde bulundurulmalıdır (Ögel, 1994, ss. 36-37). Ayrıca, Parla'nın tarihi kaynakları referans alarak ileri sürdüğü çıkarım, I. Alaeddin Keykubad döneminde Anadolu Selçuklu Sarayı'nda inşa işlerinden sorumlu bir heyetin varlığını kesin olarak ortaya koymaktadır (Parla, 2002, s. 254).

yapıda da bina kâtibi unvanıyla Ebu'l Kerem bin Sâlar⁷ ismi geçmesine rağmen taşçı işaretleri yönünden ciddi bir ortaklık görülmemesi, işaretlerin basit şekillerden bilinçli bir şekilde seçilerek kimlik belirten bir arma ya da markadan ziyade yapılan işin sayımı için kullanılan birer araç olduklarını düşündürmektedir. Grafik 3'te gösterilen ve 12-18. yüzyıllar arasında inşa edilmiş yapılarda da tespit edilmiş işaretlerin bu tür işaretler olduğu ileri sürülebilir. Grafik 2'de gösterilen işaretler ise inşa tarihleri daha dar bir zaman aralığına tekabül eden yapılarda kullanılmış olduklarından taş ocağı⁸, atölye ya da taş kesen gezici ustaların işaretleri olduğu düşünülebilir. Diğer yandan sadece bir yapıda görülen ve başka bir yapıda rastlanmayan işaretlerin ise ustabaşı gibi üst düzey kişilere ait olma ihtimali vardır⁹. Bunlar, belirli sayıda taşın kesilmesinin ardından oluşan taş yığınlarının kendi altında çalışan kişilerce yapıldığını ve kontrol edildiğini göstermek amacıyla mal tesliminde atılmış tek seferlik işaretler olabilir.

Taşçı işaretlerini anlamlandırmaya yönelik hipotezler öne sürerken hiç kuşkusuz tarihsel gerçekliği göz ardı etmemek gerekir. 13. yüzyıl Anadolu'su -özellikle I. Alâeddin Keykubad ve II. Gıyaseddin Keyhusrev dönemleri- devasa bir şantiye sahası gibidir. Aynı anda birden fazla merkezde büyük kamu binaları yükselmektedir. Devlet erkânından bazı kişilerin bani rolünü üstlendiği bu imar faaliyetlerinde yerel halktan kimseler, iş gücüne katılmış ve bu kişilerin yaptıkları işi ölçmede taşçı işaretlerinden faydalanılmış olabilir. Bu durum, söz konusu tarih aralığında taşçı işaretlerinin kullanımının artmasını ve çok çeşitli taşçı işaretinin bulunmasını açıklayabilir.

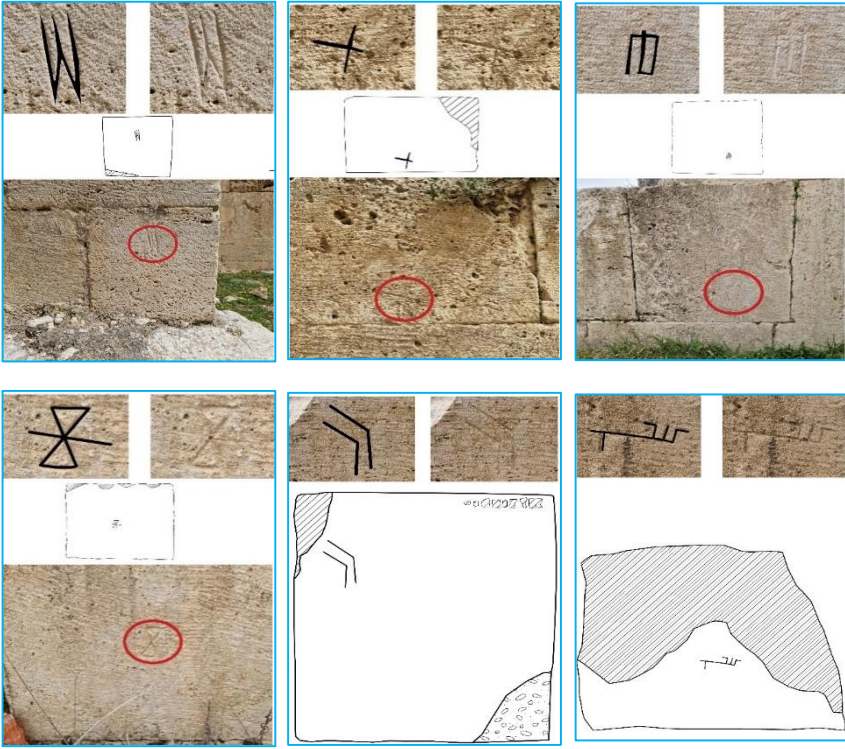
Sonuç itibarıyla Anadolu Türk mimarisindeki taşçı işaretleri ile ilgili çalışmalar emekleme aşamasındadır. Bu alandaki çalışmalar arttıkça Antik dönem mimarisi ve Avrupa Orta Çağ mimarisindeki örneklerde olduğu gibi işaretlerin mahiyetine yönelik çıkarımlar yapmak mümkün olacaktır¹⁰.

⁷ Susuz Hanı'ndaki kitabe, Şakir Çakmak tarafından ortaya çıkarılarak okunmuştur (Çakmak, 2020, ss. 613-614).

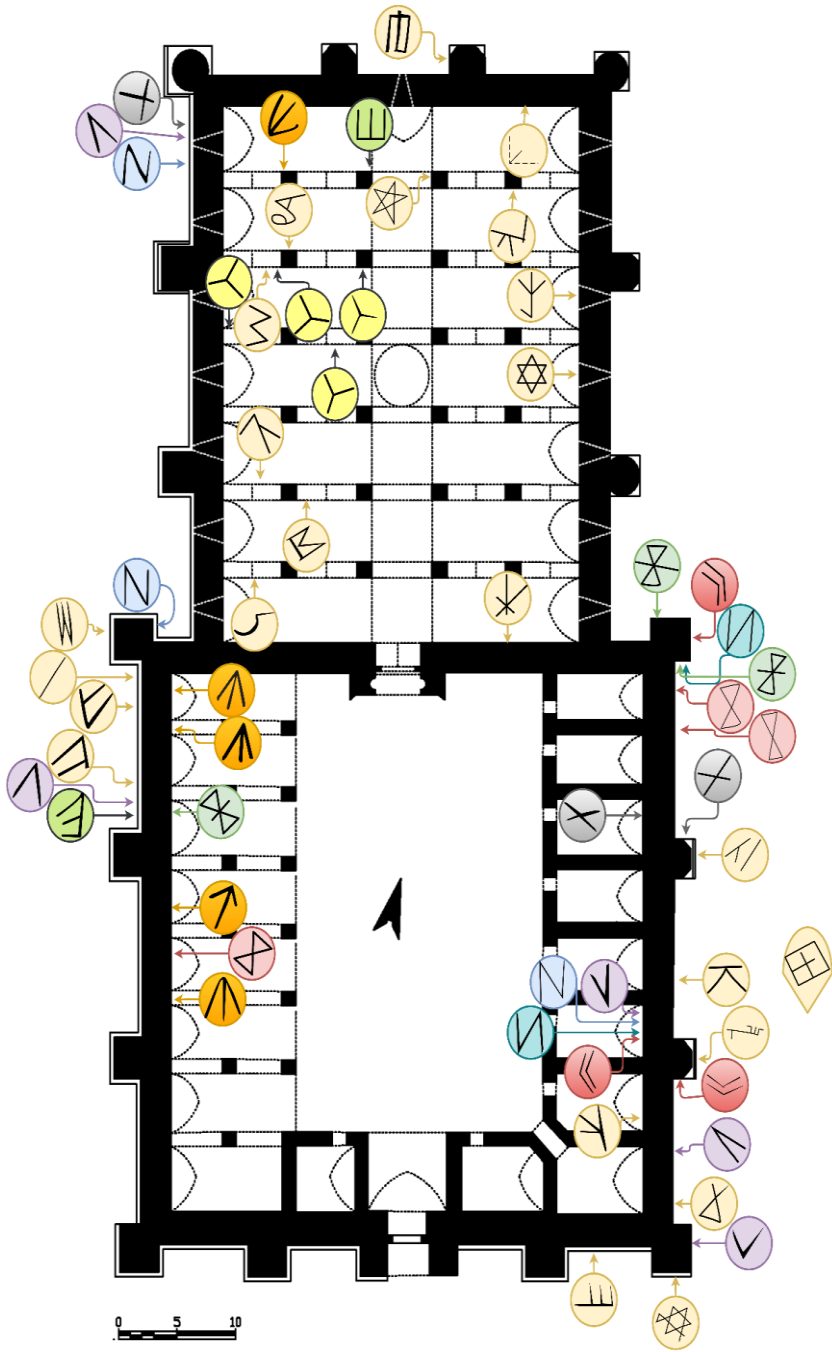
⁸ İncir Hanı özelinde düşünüldüğünde bu taşçı işaretlerinin taş ocağı kökenli olma ihtimali azalmaktadır. Çünkü yapıda kullanılan taşların büyük bir çoğunluğu, yakınında bulunan Kremna Antik Kentinden getirilmiş şantiyede yeniden işlenerek yapının inşasında kullanılmıştır (Ünal, 2007, ss. 306-307).

⁹ İncir Hanı'na özgü işaretler şunlardır: “”, “”, “”, “”, “”, “”, “”.

¹⁰ Avrupa örnekleri için bk. (Belle, 2001; Davis, 1954; Tyson, 1994).

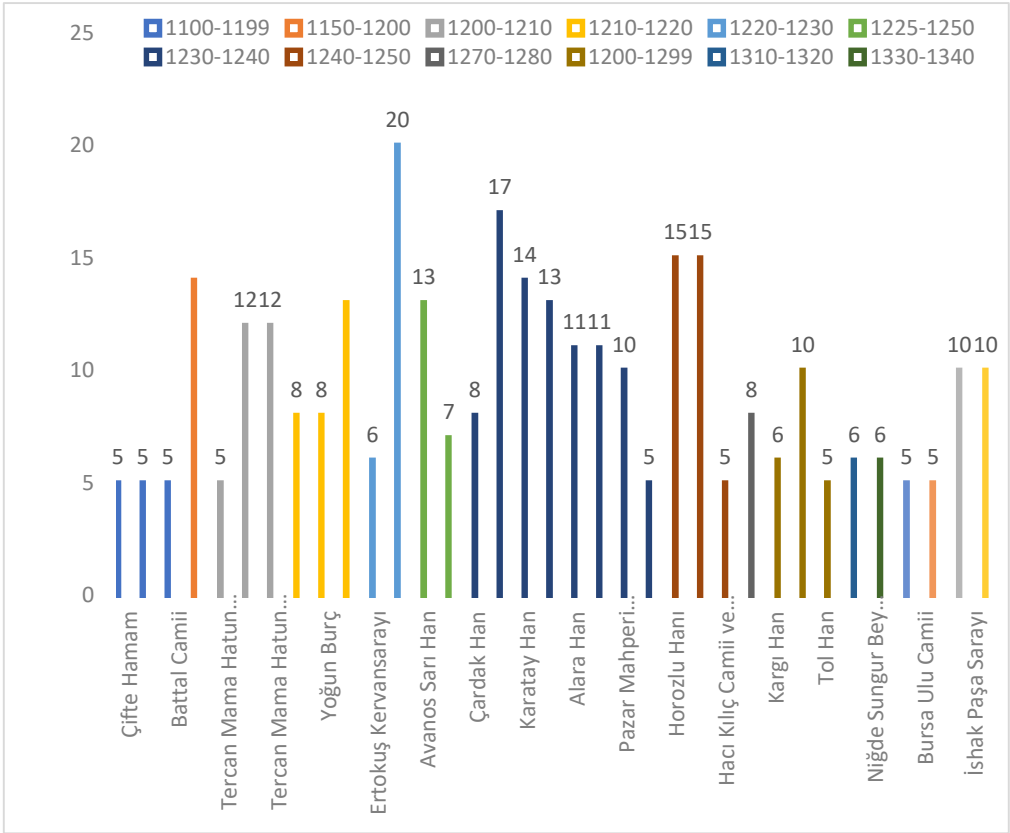
Görsel 1. İncir Hanı'nda Bulunan Taşçı İşaretlerinden Örnekler.

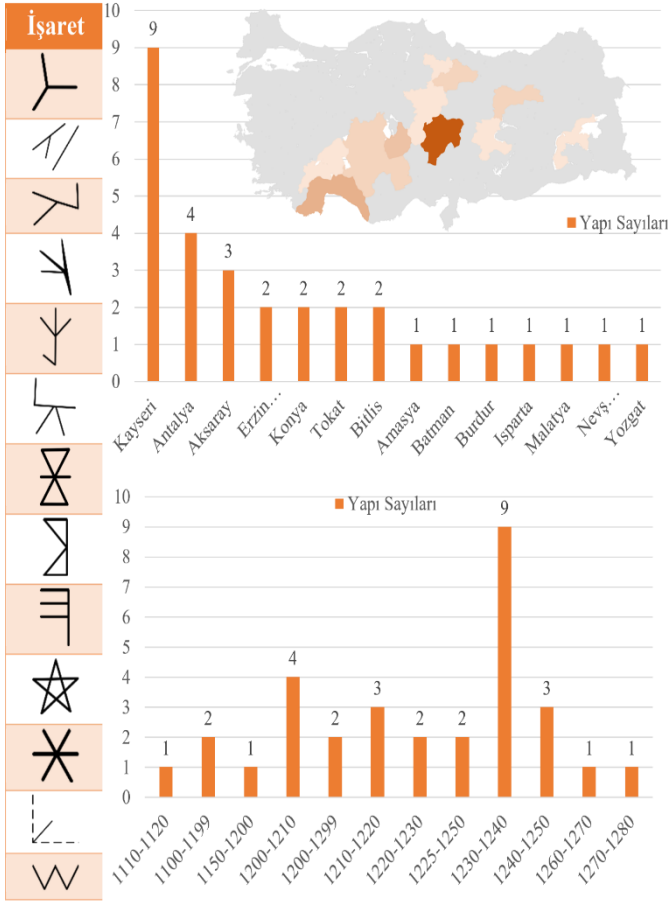
Görsel 2. İncir Hanı, Taşçı İşaretlerinin Plan Üzerinde Gösterimi (E. Daş'ın Restitüsyon Planından İşlenerek).

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M
1													
2													
3													
4													
5													
6													
7													
8													
9													
10													

Görsel 3. İncir Hanı, Taşçı İşaretlerini Gösteren Tablo.

Grafik 1. İncir Hanı'ndaki Taşçı İşreti Gruplarıyla Aynı Taşçı İşreti Gruplarına Sahip Yapılar, Sayıları ve Kronolojik Dağılımları.

Grafik 2. İncir Hanı'nda ve 12. ve 13. yüzyıllarda İnşa Edilmiş Yapılarda Görülen Taşçı İşaretleri ile Bunların Bölgesel ve Kronolojik Dağılımları.

Kaynakça

- Acun, H. (1994). *Sivas Kangal Alacahan Menzil Hanı*. 5, 2369-2389.
- Bakırer, Ö. (2002). Anadolu Selçuklu Dönemi Mimarisinde Taşçı İşaretleri. S. Bayrakal ve S. Gök (Ed.), *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu-Prof. Dr. Gönül Öney'e Armağan Bildiriler Kitabı* içinde (ss. 59-70). Ege Üniversitesi Basımevi.
- Baş, A. (2014). Kayseri Cırgalan Hanı. M. M. Hülagü, A. Yuvalı, A. Aktan, E. Yoska ve M. Kapanşahin (Ed.), *Selçuklu Tarihi Kültür ve Medeniyet Bildiriler I* içinde (C. 1, ss. 99-121). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Belle, J.-L. V. (2001). Signes Gravés, Signes Écrits, Signes Reproduits. *SIGNO. Revista de Historia de la Cultura Escrita*, 8, 211-247.
- Binan, D. U. (2000a). Altı Asırlık Bir Belge, Bursa Ulu Camisi. *Arradamento-Mimarlık*, 146-155.
- Binan, D. U. (2000b). Osmanlıda Beylikten İmparatorluğa Geçişte Yapı Üretim Süreci ve İlişkileri Üzerine Bir Deneme. N. Akın, A. Batur ve S. Batur (Ed.), *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı, Uluslarüstü Bir Miras* içinde (ss. 108-117). Yem Yayınları.
- Binan, D. U. (2001). Ortaçağ Anadolu Türk Mimarisinde Taşçı İşaretleri ve Koruma Sorunları. *Taç Vakfı'nın 25 Yılı Anı Kitabı Türkiye'de Risk Altındaki Doğal ve Kültürel Miras* içinde (ss. 119-136). TAÇ Vakfı.
- Binan, D. U. (2008). *Ortaçağ Anadolu Türk Mimarisi'nde Taşçı İşaretlerinin Tanımlama, Belgeleme ve Değerlendirilmesi* (N. Yılmaz, H. Yıldız ve E. Er, Ed.). Mimarlar Odası Antalya Şubesi.
- Binan, D. U. ve Binan, C. (2009). Ağzıkara Han Örneğinde Anadolu Selçuklu Dönemi Taşçı İşaretlerinin Belgelemesi Üzerine Sistemik Bir Yaklaşım. *Adalya, XII*, 319-345.
- Çakmak, Ş. (2020). Yeni Bulgular Işığında İncir Hanı. *Ege Üniversitesi Sanat Tarihi Dergisi*, 29(2), 605-633. <https://doi.org/10.29135/std.691938>
- Çayırdağ, M. (1980). Kayseri'nin İncesu İlçesinde Şeyh Turesan Zaviyesi. *Belleten*, 44(174), 272-278.
- Çayırdağ, M. (1982). Kayseri'de Selçuklu ve Beylikler Devri Binalarında Bulunan Taşçı İşaretleri. *Türk Etnografya Dergisi*, XVII, 79-109.
- Çayırdağ, M. (2000). Kayseri'nin Yazır Köyü'nde Bir Selçuklu Mescidi: Yazır Camii. *Belleten*, 64(239), 59-62.
- Davis, R. H. C. (1954). A Catalogue of Masons' Marks as an Aid to Architectural History. *Journal of the British Archaeological Association*, 17(1), 43-76. <https://doi.org/10.1080/00681288.1954.11894779>
- Demirtaş, M. B. (2003). Antik Dönem Taşçı İşaretleri. *İdol (Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği Yayını)*, 17, 16-23.
- Duymaz, A. Ş. (1996). *Isparta-Antalya Arasında Yer Alan Anadolu Selçuklu Hanlarından "İncir Han"*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ekinci, H. A. (2015). İncir Hanı 2014 Yılı Kazı Raporu. *Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri (ANMED)*, 13, 232-238.

- Erdemir, Y. (2018). Payitaht Konya'da Bir Konaklama ve Ticaret Yapısı: Horozlu Han. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (6), 123-146.
- Erdmann, K. (1961). *Das anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts* (C. 1). Verlag Gebr. Mann.
- Esquieu, Y., Hartmann-Virnich, A., Baud, A., Costantini, F., Guild, R., Pitte, D., Prigent, D., Parron, I., Reveyron, N., Saint-Jean-Vitus, B., Sapin, C. ve Tardieu, J. (2007). Les signes lapidaires dans la construction médiévale: Études de cas et problèmes de méthode. *Bulletin Monumental*, 165(4), 331-358. <https://doi.org/10.3406/bulmo.2007.1489>
- Gabriel, A.-L. (1931). *Monuments Turcs d'Anatolie: Kayseri-Niğde* (C. 1).
- Gabriel, A.-L. (1934). *Monuments Turcs d'Anatolie: Amasya-Tokat et Sivas* (C. 2).
- Gabriel, A.-L. (1940). *Voyages Archéologiques dans la Turquie Orientale: Mardin-Diyarbakir- provinces au-dela du Tigre, Harput, Malatya, Urfa* (C. 1). E. de Boccard.
- Lanckoroński, K. G. (1892). *Städte Pamphyliens und Pisidiens* (C. 2).
- Martin, R. (1966). *Architektur der Welt: Griechenland* (A. P. Zeller, Çev.). Office du Livre.
- Ögel, S. (1994). *Anadolu'nun Selçuklu Çehresi*. Akbank Yayınları.
- Parla, C. (2002). Alâeddin Keykubad Dönemi Işığında Anadolu Selçuklu Devleti'nde Yapı Organizasyonu. *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(3), 251-285.
- Sönmez, Z. (1995). *Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Spratt, T. A. B. ve Forbes, E. (1847). *Travels in Lycia, Milyas, and the Cibyratis* (C. 1). John Van Voorst, Paternoster Row.
- Şahin, M. K. (2001). Tercan-Mama Hatun Külliyesi'ndeki Taşçı İşaretleri. M. Denkaş ve Y. Özbek (Ed.), *Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu Armağanı-Sanat Yazıları* içinde (ss. 509-536). Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Tyson, B. (1994). Identifying and Classifying Masons' Marks. *Vernacular Architecture*, 25(1), 4-15.
- Ünal, R. H. (1976). Az Tanınan ve Bilinmeyen Doğu Anadolu Künbetleri Hakkında Notlar. *Vakıflar Dergisi*, 11, 121-163.
- Ünal, R. H. (1993). Burdur/Bucak İncir Hanı'nda, Temel Araştırmaları ve Temizlik Çalışmaları (Eylül 1992). *Vakıf Haftası Dergisi*, 399-422.
- Ünal, R. H. (1996). İncir Hanı 1993 Çalışmaları. *Ege Üniversitesi Sanat Tarihi Dergisi*, 8(8), 117-129.
- Ünal, R. H. (2007). İncir Han. H. Acun (Ed.), *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları* içinde (ss. 305-321). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Weber, U. (2014). Marques D'assemblage Dans Les Édifices Du Sanctuaire D'apollon À Claros. J.-C. Moretti (Ed.), *Le sanctuaire de Claros et son oracle* içinde (ss. 75-84).

- Weber, U. (2015). Building with Assembly Marks: Prefabrication of Architectural Blocks on Building Sites at Delos and Pergamon in the 3rd c. a.C. Jacques des Courtils (Ed), *L'architecture Monumentale Grecque Au IIIe Siècle A.C.* içinde (ss. 305-316).
- Yelen, R. (2019a). *Selçuklu Çağı Anadolu Mimarisinde Malzeme ve Teknik (Doğu ve Güneydoğu Anadolu)* (Basılmamış Doktora Tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi. Van.
- Yelen, R. (2019b). Selçuklu ve İlhanlı Dönemi Ahlat Yapılarında Taşçı İşaretleri. *Turkish Studies-Social Sciences*, 14(5), 2737-2761. <https://doi.org/10.29228/TurkishStudies.36968>
- Yıldırım, S. P. (2017). *II. Gıyaseddin Keyhüsrev Dönemi Mimari Eserleri* (Basılmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Yurdakul, E. ve Çayırdağ, M. (2007). Kayseri, Battal Gazi Camii ve Kırk Kızlar Türbesi. *Vakıflar Dergisi*, XXX, 273-294.

